

To je recenzirani rokopis članka, objavljenega v Časopisu za kritiko znanosti, 2021, letnik 49, št. 282, str. 235–239.

Ana Inkret

Zaznamek o senčnih knjižnicah

Abstract

A Note on Shadow Libraries

Shadow libraries are informal infrastructures for access to (academic) literature with no cost or limitations for the users. They emerged as a response to the exclusionary practices of for-profit academic publishers. The text underlines the importance of shadow libraries for the reduction of the knowledge gap and describes selected examples of shadow libraries.

Keywords: shadow libraries, open access, scientific publishing

Ana Inkret is employed as a Senior Administrative Officer at the Slovenian Social Science Data Archives (ana.inkret@fdv.uni-lj.si).

Povzetek

Senčne knjižnice so neformalne infrastrukture za prenos (znanstvene) literature brez stroškov in omejitev za uporabnike. Nastale so kot odgovor na izključujoče prakse pridobitniških znanstvenih založnikov. Prispevek izpostavlja pomen senčnih knjižnic za pravičnejši dostop do znanstvene literature in opiše izbrane primere senčnih knjižnic.

Ključne besede: senčne knjižnice, odprti dostop, znanstveno založništvo

Ana Inkret je kot samostojna strokovna delavka zaposlena v Arhivu družboslovnih podatkov (ana.inkret@fdv.uni-lj.si).

Uvod

V ogromnem naboru znanstvene literature bomo neizbežno naleteli na dela, ki bi jih, kot se zdi, nujno potrebovali za svoje raziskovalno delo, a so na prvi pogled skoraj nedosegljiva. Fizičnega izvoda ni ne v naših običajnih institucionalnih knjižnicah ne v drugih javnih knjižnicah, od koder bi ga lahko dobili s poceni medknjižnično izposajo, ne v zasebnih zbirkah kolegic in kolegov. Pri delih starejšega datuma ni jasno, ali je mogoče pridobiti digitalno različico, novejše znanstvene članke pa varuje plačilni zid. Takrat najprej skrbno preverimo, ali nam dostop omogoča naročnina naše knjižnice na elektronske vire. Če ta vir zataji in iz kakršnegakoli razloga ne želimo plačati za dostop – ker si tega na primer ne moremo privoščiti, ker verjamemo v prosti pretok znanja ali pa so nas razvadile uporabniku prijazne subvencionirane prakse

nacionalnega znanstvenega založništva –, ni več daleč do prestopa na senčno stran. Razen plačila ostane še možnost, da poiščemo prosto dostopno različico dela, če ta obstaja,¹ in da povprašamo znance po vsebini njihovih digitalnih zbirk. Ker se plačnik znanstvene publikacije zaveže, da vsebine ne bo delil ali reproduciral, je brez kršitve pravzaprav nikomur ne more dati v branje. A pošast organizirane globalne izmenjave datotek že dolgo hodi po korporativnem svetu² in utira pot dostopu do znanstvene literature. Uveljavljanje načel odprte znanosti še ni nadomestilo radikalnejše dejavnosti številnih posameznikov in kolektivov, ki zbirajo, kopirajo, shranjujejo in katalogizirajo gradivo v t. i. senčnih knjižnicah (ang. *shadow libraries*), kjer je brezplačno in brez pogojev uporabe na voljo vsem uporabnikom medmrežja.

Če imamo prave podatke o našem nedostopnem delu in nismo prvi, ki ga iščemo, ga bomo skoraj zagotovo našli v nepredstavljivo obsežnih zbirkah senčnih knjižnic. V nadaljevanju predstavljamo dve največji, Library Genesis in Sci-Hub, ter Monoskop, eno od manjših specializiranih knjižnic za umetnost in humanistične vede (čeprav bi bilo vredno obiskati tudi Aaaaarg [aaaaa.fail], UbuWeb [ubu.com] in Memory of the World [library.memoryoftheworld.org]). Vsem je skupno naslednje: prosto dostopna zbirka, katalog in skupnost knjižničarjev.

Pretok znanja

Senčne knjižnice so neformalne, neprofitne in neodvisne infrastrukture za izmenjavo znanja, ki nadomeščajo uradno distribucijo pridobitniških znanstvenih založnikov. Poslovnega modela, ki z velikim dobičkom prodaja poročila o rezultatih z javnimi sredstvi financiranega znanstvenega raziskovanja, pri tem pa avtorjev in recenzentov ne honorira, ne morejo zanimati potrebe in zmožnosti raziskovalnih skupnosti po svetu. Senčne knjižnice zmanjšujejo neravnovesje v pretoku znanja³ približno tako kot klasične javne knjižnice, le da tega ne morejo početi v pravnih okvirih. Avtorskega prava ne kršijo s prilaščanjem, ampak z omogočanjem dostopa do

¹ Založniki pogosto omogočajo, da avtorji nedodelano različico dela oziroma predobjavo (prednatis), torej neoblikovan ali nerecenziran tipkopic (ang. *preprint*), samoarhivirajo v institucionalnih repozitorijih, repozitorijih predobjav ali na akademskih družabnih omrežjih. Repozitoriji predobjav so največkrat specializirani za posamične discipline in delujejo tudi kot platforma za izmenjavo znanstvenih del, ki še niso v recenzentskem postopku in morda ne bodo nikoli izšla pri znanstveni založbi, vendar avtorji z objavo tipkopisa kljub temu delijo svoja spoznanja in pridobivajo koristne odzive bralcev. Pri iskanju predobjav oziroma prosto dostopnih različic besedil si lahko pomagamo z iskalniki, kot so CORE (<https://core.ac.uk/>), BASE (<https://www.base-search.net/>), OSF (<https://osf.io/preprints/>), Open Access Button (<https://openaccessbutton.org/>) in OAPEN (<https://oapen.org/>), ali z orodjem Unpaywall (<https://unpaywall.org/>). To je seveda rešitev za novejša besedila.

² Glej <https://textz.com/about/>.

³ Analiza podatkov o prenesenih člankih iz knjižnice Sci-Hub v drugi polovici leta 2015 je pokazala, da je največ uporabnikov prihajalo iz Irana, Kitajske, Indije, Rusije in ZDA, najbolj koncentrirani pa so bili uporabniki v ameriških in evropskih univerzitetnih mestih, kar kaže, da Sci-Hub iz praktičnih razlogov uporabljajo tudi bralci, ki imajo sicer na voljo uradni dostop do elektronskih virov (Bohannon, 2016).

del pretvarjajo lastniška sredstva v javno dobro. Legitimizirajo jih številni prispevki študentov, raziskovalcev in članov akademskih skupnosti, ki senčne knjižnice množično uporabljajo in dopolnjujejo (Mars in Medak, 2020: 362).

Omeniti velja dve izjavi podpore senčnim knjižnicam, Manifest gverilskega prostega dostopa (Swartz 2008)⁴ in pismo skupine Custodians.online (2015),⁵ ki izhajata iz paradoksalne nedostopnosti znanja v novih digitalnih formatih, ki bi lahko lažje kot kdajkoli prej omogočili pretok informacij, če ne bi nadzora nad njim prevzeli interesi kapitala. Dostop do znanja je postal privilegij skupnosti, ki si ga lahko privoščijo. Zapisa pozivata k državljanski nepokorščini tistih z dostopom: ti naj na vse načine zbirajo gradivo, ga delijo, digitalizirajo in nalagajo v knjižnice, saj je že sam obstoj javnega zbira znanja kolektivno dejanje upora, pri katerem je vsak posameznik skrbnik znanja in ranjivega javnega dobrega – torej knjižničarka ali knjižničar. Prav kolektivno skrbništvo je ključni element senčnih knjižnic. Vzdržnost njihovega delovanja je odvisna od predanega prostovoljnega dela skupnosti, ki jih podpira, pridobiva gradivo in ga organizira, skrbi za strežnike, pridobiva donacije in aktivno zagovarja njihovo poslanstvo.

Library Genesis (libgen.rs)

Library Genesis oziroma LibGen je ena največjih in najstarejših senčnih knjižnic. Nastala je v Rusiji leta 2008, nasledila zbirko ukinjene predhodnice Gigapedie oziroma LibraryNu in zajela več drugih zbirov digitalizirane znanstvene literature, ki so jih v ruski raziskovalni skupnosti pred tem delili prek DVD-jev, FTP strežnikov in torrentov (Bodó, 2018a: 38). Zbirka še naprej hitro narašča. Velik del gradiva nastaja z digitalizacijo, zato je v Library Genesis shranjenih precej del, ki jih ni mogoče kupiti v digitalnem formatu (Bodó, 2018b: 62). Knjižnica danes distribuira skoraj 120 TB znanstvene literature.⁶ Posebnost knjižnice je odprtost njene infrastrukture, ki omogoča zrcaljenje: uporabniki lahko dostopajo do izvorne kode in kataloga ter prenesejo celotno zbirko.⁷ S tem nastaja mreža zrcalnih spletnih strani, ki dolgoročno

⁴ Manifest je bil večkrat preveden v slovenščino, prvič leta 2013. Objavljen je bil na spletni strani Društva za razvoj humanistike, v 13. številki revije *Idiot* in na spletni strani Piratske stranke. Manifest je zares zaslovel šele s tožbo proti njegovemu avtorju (oziroma edinemu podpisanemu avtorju) Aaronu Swartzu, programerju in aktivistu, ki je leta 2011 kot sodelavec Univerze v Harvardu izkoristil dostop do arhiva založnika JSTOR in prenesel več milijonov dokumentov. Ko je JSTOR odstopil od tožbe, je proces prevzelo ameriško zvezno tožilstvo z obtožbami o kršitvi zakona o računalniških goljufijah in zlorabah. Še pred začetkom sojenja je Swartz storil samomor.

⁵ Tudi to besedilo je prevedeno v slovenščino in dostopno na spletni strani Društva za razvoj humanistike (<http://zofijini.net/v-podporo-library-genesis-in-sci-hubu/>).

⁶ Statistični pregled za zrcaljene strani: <http://libgen.lc/stat.php>.

⁷ Glej <https://forum.mhut.org/viewtopic.php?f=6&t=598>.

podpirajo preživetje sicer precej zadržane knjižnice, ki želi biti vidna le tistim, ki jo potrebujejo (Bodó, 2018a: 28, 46).

Sci-Hub (sci-hub.do)

Knjižnica Sci-Hub je največja senčna knjižnica za znanstvene članke z jasno ubesedenimi političnimi cilji: prizadeva si za odpravo vseh ovir pri dostopu do znanja, zagovarja odpravo intelektualne lastnine in avtorskih pravic za znanstveno in izobraževalno gradivo ter podpira gibanje za odprti dostop. Sci-Hub je leta 2011 med študijem ustanovila kazahstanska spletna razvijalka Alexandra Elbakyan, ki s svojim delom nadaljuje kljub milijone dolarjev vrednim tožbam. Danes Sci-Hub omogoča dostop do več kot 85 milijonov člankov. Med drugim jih pridobiva prek uporabniških gesel, ki jih prispevajo uporabniki knjižnic z naročninami na elektronske vire. Tako kot pri Library Genesis je iskanje najlažje s stalnim identifikatorjem ali neposredno povezavo do dela.

Monoskop (monoskop.org)

Monoskop je wikipedija za avantgardno umetnost, medije in humanistiko. Kratke leksikonske sestavke odlikujejo bogati viri z živimi povezavami na publikacije, spletne strani, zbirke, orodja in informacije o dogodkih. Sestavke in vire na platformi urejajo uporabniki, predvsem pa kurator Dušan Barok, ki je leta 2004 Monoskop zgradil kot katalog dogodkov s področja umetnosti v Vzhodni Evropi in ga nato nadgrajeval glede na trenutna zanimanja (Goldsmith, 2020). Danes Monoskopova bogata zbirka združuje redke vire, ki drugje na spletu niso na voljo ali jih je težko najti. Je ena redkih senčnih knjižnic, po kateri je užitek brskati tudi takrat, ko ne iščemo le določenega dela. Kot zanimivost, Monoskop ne zbira in analizira podatkov o uporabnikih, da bi ohranil zasebnost uporabnikov in se izognil digitalnemu kapitalizmu, ki podatke o uporabi nezadržno spreminja v profit (Bobnič, Smrke in Šepetavc, 2012).

Namesto sklepa

Neformalne izmenjave literature ne bo nikoli mogoče preprečiti. Ranljive senčne knjižnice so mobilizirale bralce in prispevale k širitvi odprtega dostopa. Njihovo zaprtje bi povzročilo več škode kot njihovo delovanje. Vendar je odprti dostop do znanstvenih del le eden od elementov odprte znanosti in le prvi korak pri odpravljanju neenakega dostopa do znanja. V svetu, v katerem so napačne informacije veliko lažje dostopne od pravih, je še toliko bolj pomembno izkoristiti vse vire znanja, ki so nam na voljo. Naj bo pri tem za nas čim manj del nedosegljivih.

Literatura

- Bobnič, Robert, Jurij Smrke in Jasmina Šepetavc (2012): Monoskop. *Tribuna*, december, str. 16–17. Dostopno na: https://monoskop.org/images/f/f8/Bobnic_Robert_Smrke_Jurij_Sepetavc_Jasmina_Monoskop.pdf (1. marec 2021).
- Bodó, Balázs (2018a): The Genesis of Library Genesis: The Birth of a Global Scholarly Shadow Library. V *Shadow Libraries: Access to Knowledge in Global Higher Education*, J. Karaganis (ur.), 25–51. MIT Press. Dostopno na: https://www.ivir.nl/publicaties/download/library_genesis.pdf (1. marec 2021).
- Bodó, Balázs (2018b): Library Genesis in Numbers: Mapping the Underground Flow of Knowledge. V *Shadow Libraries: Access to Knowledge in Global Higher Education*, J. Karaganis (ur.), 53–77. MIT Press. Dostopno na: https://www.ivir.nl/publicaties/download/library_genesis_numbers.pdf (1. marec 2021).
- Bohannon, John (2016): Who's Downloading Pirated Papers? Everyone. *Science* 352(6285): 508–512. Dostopno na DOI: 10.1126/science.352.6285.508.
- Custodians.Online (2015): *In Solidarity with Library Genesis and Sci-Hub*. Dostopno na: <https://custodians.online/> (1. marec 2021).
- Goldsmith, Kenneth (2020): *Duchamp Is My Lawyer: The Polemics, Pragmatics, and Poetics of UbuWeb*. New York: Columbia University Press. Dostopno na: <https://monoskop.org/log/?p=22330> (1. marec 2021).
- Mars, Marcell in Tomislav Medak (2019): Against Innovation: Compromised Institutional Agency and Acts of Custodianship. *Ephemera* 19(2): 345–368. Dostopno na: <http://www.ephemerajournal.org/sites/default/files/pdfs/contribution/19-2marsmedak.pdf> (1. marec 2021).
- Swartz, Aaron (2008): *Guerilla Open Access Manifesto*. Dostopno na: <https://archive.org/details/GuerillaOpenAccessManifesto> (1. marec 2021).